

О. О. ПЕТРИКЕЙ

Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ПРОФЕСІЙНИЙ САМОРОЗВИТОК ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена дослідженню проблеми професійного саморозвитку. Розкривається сутність професійного саморозвитку як психолого-педагогічного поняття, здійснено теоретичний аналіз різних підходів щодо ключових ознак.

Ключові слова: саморозвиток, самість, професійний саморозвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У положеннях Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті відображена необхідність створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації та професійного саморозвитку кожного громадянина України, здатного до постійного пошуку нестандартних способів вирішення будь-якого виробничого завдання.

Необхідно, щоб він теоретично й практично був здатний аналізувати власні професійні можливості й на цій основі визначати програму власного подальшого фахового зростання на будь-якому етапі своєї діяльності. Вагомим чинником для реалізації цих вимог виступає націленість майбутнього фахівця на професійний саморозвиток.

Професійному саморозвитку як інструменту забезпечення не тільки адаптації, а й успішного функціонування професіонала в умовах постійної зміни освітнього простору відводиться особливе місце, оскільки саме завдяки йому відбувається формування творчості, інноваційного мислення, рефлексивної діяльності, прогнозування і проектування власної професійно-особистісної освіти та розвитку. Професійно-особистісний саморозвиток передбачає комплексне і варіативне використання всієї сукупності теоретичних знань і практичних умінь, адекватну самооцінку, уміння розуміти сутність нагальних проблем і осмислювати шляхи їх вирішення, здатність до рефлексії, націленість на постійне самовдосконалення.

Процес переорієнтації педагогічної системи на ідеї самоосвіти, самовиховання й саморозвитку створює істотні труднощі методологічного осмислення понять, що змінюють своє значення відповідно до сучасних вимог освіти. Поняття „саморозвиток” вводиться зараз практично в кожен освітню програму як основний орієнтир, але відсутність єдиного визначення поняття „саморозвиток” породжує безліч змін його змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Існує широке коло робіт, в яких розглядаються різноманітні підходи до розуміння саморозвитку особистості. Певні аспекти в своїх роботах обґрунтовували видатні філософи: Арістотель, Сократ, Платон, Демокріт, Гегель, І. Кант, Г. Сковорода, Й. Фіхте, П. Юркевич; педагоги: Ж.-Ж. Руссо, М. Монтессорі, І. Песталоцці, К. Ушинський.

Психологи радянського часу (Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонт'єв, А. Петровський та ін.) трактували особистість як складну систему рушійних сил, що в певні моменти піддається впливу навіть при незначному зусиллі. У цій ідеї прослідковується зв'язок із сучасним синергетичним підходом до особистості як до відкритої системи, яка саморозвивається.

Зарубіжні психологи (Р. Бернс, Ш. Бюлер, Т. Грининг, У. Джемс, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл та ін.) роблять наголос на мотивації, самосвідомості й внутрішніх передумовах здійснення процесу саморозвитку.

Низка вітчизняних педагогів (А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) розглядали процес саморозвитку як двосторонній, вважаючи, що в ході спільної діяльності відбувається засвоєння, а потім і прийняття культурних цінностей.

Формулювання цілей статті. Отже, враховуючи актуальність проблеми, метою нашої статті є розкриття сутності та основних характеристик професійного саморозвитку на основі аналізу різних підходів до визначення даного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури дозволяє виявити наступні суттєві характеристики процесу саморозвитку.

Термін саморозвиток є широким і складним, оскільки включає у себе різноманітні стани і механізми „самості”, форми її прояву (самопізнання, самовизначення, самоідентифікація, самоствердження та ін.). Під саморозвитком розуміють і соціокультурний процес творчої раціональної самоосвіти (самопросвіти, самовиховання, самовизначення), і спонтанний обумовлений природою процес різносторонньої самореалізації індивіда.

У філософському енциклопедичному словнику наведено наступне визначення: „саморозвиток – це розвиток, що відбувається під силою внутрішніх причин, незалежно від зовнішніх факторів; саморух на основі внутрішнього протиріччя” [9, с. 139].

Значне місце в теорії саморозвитку особистості займає проблематика „Я-концепції”, запропонована ще Р. Бернсом, як ядро уявлення людини про себе.

С. Рубінштейн процес саморозвитку розглядав як сходження неповторної індивідуальності із самосвідомістю і самостановленням до своєї родової сутності. За такої позиції, особистість, виступаючи як творець, реалізує свою нескінченну сутність у нескінченному процесі саморозвитку.

Б. Вульфів і В. Іванов вбачають у саморозвитку, насамперед, власну активність людини в зміні самого себе, в розкритті й збагаченні своїх духовних потреб, творчості, всього особистісного потенціалу, в реалізації віри у можливість самовиховання в процесі природного фізіологічного, фізичного, психічного і соціального розвитку. Тут автори підкреслюють прагнення і потребу особистості в розвитку і збереженні своєї індивідуальності.

Г. Желєзовська і А. Єлісеєва дають наступне визначення саморозвитку: „Саморозвиток – процес активної, послідовної, прогресивної і в цілому незворотної якісної зміни психологічного статусу особистості. Саморозвиток – це потреба у самовдосконаленні, самовихованні, в побудові себе як особистості” [3, с. 41].

У контексті діяльності саморозвиток також розглядає і О. Анісімов, розуміючи його як „результат формування і прояву сформованої здібності, основу якої складає реалізація окремою людиною характерних для соціально-організованих процесів саморозвитку вимог” [2, с. 22].

К. Абульханова–Славська визначає процес саморозвитку як самостійне визначення особистістю стратегії життя. Автор виділяє три ознаки наявності стратегії життя:

- вибір основного для людини напрямку, способу життя, визначення її головних цілей, етапів їх досягнення і супідрядність етапів. Цей вибір може змінюватися протягом життя;
- вирішення протиріч, що перешкоджають досягненню цілей та планів, у тому числі і через створення тих умов, яких нема у наявності;
- творчість, творення цінностей свого життя, поєднання потреб із своїм життям у вигляді особливих цінностей [1, с. 91].

Однак процес саморозвитку не може бути визначений лише побудовою особистістю стратегії життя. Тому варто звернутися до інших досліджень, які стосувалися питання саморозвитку особистості.

Під саморозвитком М. Костенко [4] розуміє:

- 1) самовільний природообумовлений процес самореалізації індивіда;
- 2) соціокультурний процес свідомої самоосвіти особистості;
- 3) активність суб'єкта щодо зміни здібностей;

- 4) діяльність зі створення своєї індивідуальності, розвиток „самості”;
- 5) пошук свого місця в суспільстві, розвиток загальнолюдського в кожному;
- 6) умови й результат самоосвіти тощо.

Як вказує Л. Зазюн, саморозвиток особистості – це, насамперед, інформаційно забезпечувальна діяльність, що здійснюється через оволодіння, нагромадження, упорядкування, систематизацію, оновлення різних видів досвіду для задоволення пізнавальних потреб у процесі різних видів діяльності. Зміст саморозвитку є цілісним комплексом процесів і засобів поступу особистості, задоволенням її пізнавальних і духовних потреб, розкриттям і вдосконаленням природних задатків та здібностей. Саморозвиток визначається соціально-економічними чинниками, психофізіологічним потенціалом людини, цілеспрямованістю і, насамперед, характером та змістом праці. Саморозвиток диференціюється за діяльнісно-видовим принципом: освітньо-виховний, загальнокультурний, професійний, політичний, правовий, економічний, моральний, художній, естетичний, релігійний тощо [5].

М. Мамардашвілі, спираючись на підхід Е. Канта до саморозвитку як „культування власних сил”, дає своє визначення процесу саморозвитку як акту збирання свого життя в ціле, організацію своєї свідомості в ціле.

На думку А. Деркача, в самому широкому плані саморозвиток - це цілеспрямований процес „розгортання” вже наявних, але „згорнутих” до певного часу задатків, здібностей, умінь, якостей або „зародження” і становлення властивостей і якостей, що не проявилися раніше.

М. Крилова підкреслює, що саморозвиток особистості є основою динаміки суспільства.

На наш погляд, найбільш повну і точну характеристику саморозвитку дала О. Чудіна, яка вказує на різні його сутності: по-перше, необхідний внутрішній процес самозміни, по-друге, певний спосіб реагування людини на вплив середовища, по-третє, свідоме удосконалення себе самою людиною [11].

У роботах Л. Куликової особистісний саморозвиток також розглядається саме як „процес бачення життєвих перспектив”, „свідоме управління своїм розвитком”. Автор розуміє саморозвиток як сукупність процесів самопізнання, вольової саморегуляції, самовиховання (самовдосконалення), самовладання (управління собою), підвищення власної продуктивності, духовного самоукреплення, самовизначення, самоактуалізації і самореалізації [5].

О. Гуч у своєму дослідженні визначає саморозвиток як цілісний процес соціально-особистісного розвитку, обумовлений суб'єктивністю, суб'єктною діяльністю особистості, умовами життя і праці.

Саморозвиток розглядається деякими авторами і як стан, заснований на взаємодії внутрішньо значущих, активно і творчо сприйнятих зовнішніх факторів і як власну активність людини в зміні себе, в розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, творчості, всього особистісного потенціалу.

На думку психолога О. Суворова, „сутність будь-якого саморозвитку полягає в якісній зміні бачення світу, самого себе, своєї ролі в цьому світі, перебудові не тільки у відносинах зі світом у цілому, в спілкуванні з іншими і самим собою, але і вчинках, у діяннях, які суб'єкт починає активно практикувати” [8, с. 21].

Таким чином, саморозвиток є одночасно і процесом, і інтегральною властивістю, і станом людини-професіонала.

На нашу думку, проаналізовані різнобічні тлумачення учених об'єднують загальна характеристика, де саморозвиток є однією з форм прояву розвитку, яка має свідомий і цілеспрямований характер та виражається внутрішнім потенціалом самопізнання особистості, мотивованою діяльністю, спрямованою на самого себе, що обумовлена внутрішніми протиріччями.

Таким чином базуючись на розглянутих вище підходах до процесу саморозвитку, можна зробити висновок: саморозвиток можна визначити як процес свідомої, якісної і незворотної зміни особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей і можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою „добудувати” себе до ідеального образу цілісної особистості.

Розглядаючи співвідношення особистісного та професійного розвитку, вчені наполягають на їх тісному взаємозв'язку, оскільки професійний розвиток є продовженням загального розвитку людини.

Процес професійно-особистісного розвитку, як вважають вчені, проходить декілька стадій, фундамент цього руху закладається на етапі вузівської підготовки і визначається сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів. При цьому до зовнішніх чинників, що ініціює професійне становлення на етапі навчання у ВНЗ, крім економічних умов, відносять зміст і технології формування професійної компетентності, що стимулюють розвиток особистості майбутнього професіонала. На наступних стадіях рушійними силами виступають внутрішні суперечності особистості фахівця. Однак, як справедливо зазначають вчені, для цього необхідно пробудити відповідну мотивацію, прагнення до саморозвитку.

Професійний саморозвиток майбутнього вчителя, на думку О. Пехоти, характеризується здатністю усвідомлювати власну відповідальність за процес професійного розвитку та вмінням його регулювати, сприймати себе як суб'єкта професійного розвитку, що виявляється в бажанні та здатності постійно аналізувати, коригувати та вдосконалювати власне професійне зростання, прагнення до самостійності у виборі методів та прийомів організації навчально-виховного процесу [6].

Професійний саморозвиток як процес професійного зростання розглядають і інші дослідники. О. Чудіна визначає поняття „професійний саморозвиток” як внутрішньо обумовлену прогресивну самозміна людини, що проявляється в зміні якості його професійної діяльності і діалектично пов'язане з динамікою зміни цієї якості [11, с. 31].

Визначаючи структуру професійного саморозвитку, ми обрали за основу запропонований Л. Хомич компонентний склад, до якого входять:

- самовизначення як вироблення своєї життєвої позиції, свого світогляду, ставлення до себе і навколишнього світу, розуміння суспільних процесів, вміння поставити перед собою завдання і відповідно діяти;

- самореалізація - утвердження себе як особистості, яка не обмежує власні інтереси і інтереси оточуючих, а також розвиток творчих здібностей (наукових, художніх, технічних, спортивних, організаційно-комунікативних);

- самоорганізація як якість, властива кожній людині і особливо важлива для вчителя, який повинен мати навички елементарної психічної саморегуляції;

- самореабілітація як наявність у людини можливостей захистити себе культурними способами в несприятливому оточенні, відстояти свою позицію, створити позитивний мікроклімат; вміння долати конфлікти без нервових перевантажень, здатність зняти напругу; керувати не тільки своєю психікою, своїми емоціями, а й своїм тілом; вміння відпочивати, адекватно оцінювати себе та інших [10, с. 129].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, ґрунтуючись на аналізі психолого-педагогічних досліджень, саморозвиток у нашому дослідженні розглядається як свідомий процес особистісного становлення під впливом визначених мотивів з метою ефективною самореалізації на основі значущих прагнень і зовнішніх впливів. Саморозвиток у професійній діяльності є важливою умовою професіоналізму, ключовою ланкою оволодіння продуктивним рівнем виконання проблемних завдань. Професійний саморозвиток є процесом оволодіння новими професійно-важливими знаннями, вміннями та навичками, його рушійною силою виступає потреба в особистісному та професійному самовдосконаленні, творчій самореалізації, досягненні професіоналізму.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
2. Анисимов О. С. Развивающие игры и игротехника / О. С. Анисимов. – Новгород, 1979. – 177 с.
3. Железовская Г. И. Педагогика развития творческой личности / Г. И. Железовская, А. В. Елисеева. – Саратов: Лицей, 1997. – 140 с.
4. Костенко М. А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. А. Костенко. —Х., 2004. — 20 с.
5. Зязюн Л. І. Саморозвиток особистості в освітній системі Франції. [монографія]. / Лариса Іванівна Зязюн. – Київ; Миколаїв: В-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. — 388с.
6. Куликова Л. Н. Проблемы саморазвития личности / Л. Н. Куликова. – Хабаровск: Изд-во ХГПУ, 1997. – 315 с.
7. Пехота Е. Н. Индивидуальность учителя: теория и практика: [учебное пособие для студентов и преподавателей пед. института] / Е. Н. Пехота. – Николаев, 1996. – 144 с.
8. Суворов А. В. Человечность как фактор саморазвития личности : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология; история психологии» / А. В. Суворов. – М., 1996. – 52 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский и др. – М.: Инфра-М, 1999. – 576 с.
10. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. – К. : Магістр-S, 1998. – 200 с.
11. Чудина Е. Е. Дидактические условия становления профессионально-личностного саморазвития будущего учителя на начальном этапе педагогической подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Ефимовна Чудина. – Волгоград, 2002. – 131 с.

Надійшла до редколегії 30.09. 2011

Петрикеев О. А. Профессиональное саморазвитие как научная проблема

Статья посвящена исследованию проблемы профессионального саморазвития. Раскрывается сущность профессионального саморазвития как психолого-педагогического понятия, осуществлен теоретический анализ разных подходов к основным характеристикам понятия.

Ключевые слова: *саморазвитие, самость, профессиональное саморазвитие*

Petrykey O. Professional self-development as a scientific problem

The article is devoted to the research of the problem of professional self-development. The article distinguishes the essens of professional self-development as a psychological-pedagogical notion, the theoretical analysis of different approaches to its key characteristics.

Key words: *self-development, self, professional self-development.*